

İLK DÖNEM DİLBİLİMSEL TEFSİR LİTERATÜRÜNE DAİR BİR ANALİZ -GARİBU'L-KUR'ÂN ÖRNEĞİ-*

AN ANALYSIS OF LINGUISTIC TAFSİR LITERATURE OF THE FIRST PERIOD -GARIB AL-QUR'AN EXAMPLE-

AYDIN TEMİZER

DOÇ. DR.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ
aydin73@gmail.com

Öz:

Dilbilimsel tefsir denilince, ulûmu'l-Kur'ân çerçevesinde birçok kavram akla gelir. Garîbu'l-Kur'ân, İ'râbu'l-Kur'ân, meâni'l-Kur'ân, müşkilü'l-Kur'ân, vücûh ve nezâir vb. kavramlar bunların başlıcalarıdır. Dilbilimsel tefsir alanında, hem ilk döneme ait olması hem de temel sayılması açısından söz konusu kavramlardan üçü ön plana çıkar. Bunlar, garîbu'l-Kur'an, İ'râbu'l-Kur'ân ve Meâni'l-Kur'ân'dır. Garîbu'l-Kur'an, gerek ilk telif edilme ve gerekse daha farklı bir çerçeveye sahip bulunma açısından diğer iki kavramdan farklılık gösterir.

İslam toplumunun farklı kültür ve dilleri içine katması sonucunda ortaya çıkan ihtiyaca cevap vermek için ilk dönemden itibaren dilciler yoğun bir çalışmaya koyulmuş, bu doğrultuda Kur'an'daki garîb kelimelerin izahı faaliyetine yoğunlaşmışlardır. Hicrî ilk üç yüzyılda İbn Abbas'ın Garîbu'l-Kur'ân'ından, Muhammed b. Uzeyz es-Sicistânî'nin Garîbu'l-Kur'ân'ına kadar bu sahada birçok eser üretilmiştir. Bu eserler dilbilimsel tefsirin ilk nüvelerini teşkil ederler. Garîbu'l-Kur'ân kavramıyla adlandırılan eserlerde garîb kelimelerin manaları ele alınmış ve bahsi geçen kelimelerin hangi lehçeye ait olduğuna işaret edilmiştir. Diğer yandan bazen de kelimelerin isim, fiil, mastar gibi yapıları ile müfred, tesniye ve cemi' olma durumlarına işaret edilmiştir. Bunların dışında nahiv bahislerine, hadis ve uzun sened kısımlarına yer verilmemiştir. Bu açıdan Garîbu'l-Kur'ân adıyla yazılan eserler, genel çerçevesiyle İ'râbu'l-Kur'ân ve meâni'l-Kur'ân adı altında kaleme alınan eserlerden ayrılmıştır. Zira İ'râbu'l-Kur'ân çalışmaları daha çok nahiv bahislerine yer verirken; Meâni'l-Kur'ân çalışmaları daha geniş ve kapsamlı mahiyette, hem garîb kelimeler, hem İ'râb, hem de kirâatları ele almış, bunların yanında az da olsa hadis, sahâbe ve tabiân kavliyle tefsire yer vermişlerdir.

Anahtar kelimeler: Kur'ân, Tefsir, Dilbilim, Garîbu'l-Kur'ân, İ'râbu'l-Kur'ân, Meâni'l-Kur'ân.

Abstract:

When linguistic interpretation is mentioned, many concepts come into mind within the framework of the Quranic sciences. Garîb al-Qurân, i'râb al-Qurân, ma'ân al-Qurân, macâz al-Qurân, vücûh-nazâir and the other concepts are the major ones. In the field of linguistic interpretation, three of the prominent concepts come to the fore. These are garîb al-Qurân, i'râb al-Qurân and ma'ân al-Qurân. Garîb al-Qurân differs from the other two concepts, with regard to its being an initial compilation and bearing a more specific framework.

In order to respond to the need that have emerged as a result of Islamic society's inclusion of different cultures and languages within itself, linguists have worked intensively since the first period. In this direction, they have focused on explanation of the unknown words in the Quran. In the first three centuries AH, from the Garîb al-Qur'ân by Ibn Abbâs up to Garîb al-Qur'ân by Muhammad b. Aziz al-Sicistânî, many works have been compiled in this field. These works constitute the first products of linguistic exegesis. In the works that called garîb al-Qurân, meanings of the unknown words were dealt with and the words were classified in terms of their relation with specific dialects. On the other hand, structures of words, such as names, verbs and infinitive, as well as their types like being singular, dual and plural were pointed out sometimes. However, syntactical topics, hadiths and long narrative chains are not included. In this respect, the works written under the name of garîb al-Qurân were distinguished from the works written under the name of i'râb al-Qurân and ma'ân al-Qurân. Because the i'râb al-Qurân studies have dealt with more grammatical issues while ma'ân al-Qurân studies have inherited a wider and more comprehensive nature, as well as unknown words and syntactical issues and recitation style. In addition to these, hadiths and commentary through narrations dating back to companions and the second generation have took place in those works.

Keywords: Qurân, Tafsîr, Linguistics, Garîb al-Qurân, Ma'ân al-Qurân.

MAKALE TÜRÜ ARTICLE TYPE	GELİŞ TARİHİ RECEIVED	KABUL TARİHİ ACCEPTED	YAYIN TARİHİ PUBLISHED	ORCID NUMARASI ORCID NUMBER
Yayınlanmamış-Genişletilmiş Sempozyum Bildirisi/Unpublished-Revised Symposium-Conference Paper	06.12.2018	30.12.2018	31.12.2018	0000-0001-5100-8051
İNTİHAL/PLAGIARISM		DOI NUMARASI/DOI NUMBER		
Bu makale intihal tarama programıyla taranmıştır. This article has been scanned via a plagiarism software.		-		
ATIF/CITE AS				
Temizer, Aydın. "İlk Dönem Dilbilimsel Tefsir Literatürüne Dair Bir Analiz -Garîbu'l-Kur'ân Örneği-/-An Analysis of Linguistic Tafsir Literature of the First Period -Garib Al-Qur'an Example-". ilahiyat sy. 1 (Aralık/December 2018): 37-50				

* 21/10/2018 Tarihinde "Kur'ân Çalışmalarının İlk Üç Yüzyılı" ilmi toplantısında sunulmuş tebliğin genişletilmiş hâlidir.

GİRİŞ

Nâzil olmaya başladıktan sonra Kur'ân-ı Kerim'in tespiti, korunması ve anlaşılması doğrultusunda yapılan faaliyetler, Arap dili için yeni bir dönüm noktası olmuştur. Sözlü edebiyat¹ yapısına sahip Arap dilinde gerçekleştirilen mevzubahis faaliyetlerle yazılı edebiyata bir başlangıç yapılmıştır. Okuma ve yazmayı teşvik eden bu durum, sonraki aşamalarda ortaya çıkan Arap filolojisine ait çalışmalarla hızla gelişmiştir.²

İmam Şâfiî'nin (ö. 204) ifade ettiği gibi Arapça, lafız ve ifade tarzı bakımından diller arasında en geniş çerçeveye sahiptir ve onun bütün bilgisi sadece bir peygamberde bulunabilir.³ Nitekim Hz. Peygamber ile Hz. Ömer (ö. 22) arasında geçen konuşma bu gerçeğe ışık tutar. Hz. Ömer dedi ki; "Ey Allah'ın elçisi! Bizler has Arap olmamıza rağmen, sen bize bazen bilmediğimiz Arapça ifadeler söylüyorsun!?" Hz. Peygamber ona şöyle dedi: "Onları bana Rabbim öğretti ve ben de böyle öğrendim."⁴ Kur'ân'ın nâzil olmasıyla din dili⁵ hüviyetine bürünen Arapçanın söz konusu genişliği, Kur'ân'ın mucize oluşu açısından oldukça manidardır.

Diller arasında son derece geniş bir çerçeveye sahip bulunan Arapça ile inen Kur'ân-ı Kerim, ana dili Arapça olan mahir söz sanatkârlarına bir benzerini getirmeleri noktasında meydan okumuştur (tehadî). Ancak onun bu meydan okuması cevapsız kalmış ve Arapça üstatları tarafından karşılık bulamamıştır. Bu gerçek, Kur'ân'ın, Arapçayı elçisine kapsamlı biçimde öğreten Allah'ın sözü (kelâmullah) olduğunu gösterdiği gibi, içerisinde dil sanatkârları tarafından dahi bilinemeyecek lafızların (garîb) bulunabileceği gerçeğine de işaret etmektedir. Bu gerçeğin göstergeleri Kur'ân'a dair ilk filolojik çalışmalarda ortaya çıkmıştır. Garîbu'l-Kur'ân çalışmaları bunların ilki sayılabilir.

Bu çalışmada Garîbu'l-Kur'ân ilmi ve kavramının hicrî ilk üç asırdaki durumu ele alınacak; yine ilk dönem Kur'ân ilimlerinden Meâni'l-Kur'ân, İrâbu'l-Kur'ân ve mecâzu'l-Kur'ân ile alâkası ve kavramsal etkileşimi analiz edilecektir. Ayrıca hicrî ilk üç asırdan sonraki durumuna ışık tutmak amacıyla, müfredâtü'l-Kur'ân kavramına evrilmesine kısaca temas edilecektir.

1. GARÎBU'L-KUR'ÂN'IN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

Sözlükte, "bir şeyin sınırı", "bilinmeyen" ve "su kırbası" gibi manalara gelen g-r-b aslından türemiş bulunan garîb⁶; "vatanından uzak kimse", "kapalı söz" ve "yabancı adam" vb. manalarda kullanılır.⁷

¹ Edebiyat, bir toplumun yaşadığı hayatın söz sanatkârları tarafından kelime ve cümlelerle ifade edilmiş hâlidir.

² Bk. Sadreddin Gümüş, "Garîbu'l-Kur'ân Tefsirinin Doğuşu", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5-6, (1987-1988): 10.

³ Bk. Muhammed b. İdris Şâfiî, *er-Risâle*, Thk. Muhammed Seyyid Kılânî, (İstanbul 1985), 29-31.

⁴ Ebû Abdullah Bedreddîn Muhammed b. Bahadır b. Abdullah Zerkeşi, *el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'ân*, Thk. Yusuf Abdurrahman Mar'aşlı v.dğr., 2. Baskı. (Beyrut: Dâru'l-ma'rife 1994), I: 380.

⁵ Geniş bilgi için Bk. *Din Dili*, Kur'ân Araştırmaları Merkezi Çalıştay 1, (İstanbul: Kur'an Araştırmaları Merkezi Yayınları 2015)

⁶ Ahmed b. Zekeriya İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyisi'l-lüga*, Thk. Abdüsselam Muhammed Harun (Dâru'l-fikr 1979), IV: 420.

⁷ Cemaeddin Muhammed b. Mükrim İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 3. Baskı. (Beyrut: Daru's-sâdir 1993), I: 640.

Sözlük manasından hareketle terimsel olarak Garîbu'l-Kur'ân, "manası kapalı bulunan, okuyucunun anlama sınırı dışında yer alan ve yabancı gördüğü Kur'ân kelimeleri" şeklinde tanımlanabilir. Nitekim Ebu Hureyre'den (ö. 58) nakledilen merfu hadis, Garîbu'l-Kur'ân'ın bu tarifine ışık tutmakta ve Kur'ân'daki garîb kelimelere ait manaların açığa çıkarılmasını salık vermektedir. Söz konusu hadiste Hz. Peygamber; *أَعْرَبُوا الْقُرْآنَ وَالتَّمَسُّوا غَرَائِبَهُ* "Kur'ân'ı anlamaya çalışınız (i'râb) ve garip kelimelerinin manalarını araştırınız"⁸ buyurmuştur.

Onun bu öğüdünü benimseyen İbn Abbas'ı, Kur'ân kelimelerinden garîb bulduğu lafızları araştırırken görüyoruz. İbn Abbas der ki; "ben ... *أَلْحَمْدُ لِلَّهِ فَاطِرِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ* ... *Hamd, gökleri ve yeri yaratan Allah'a mahsustur...*"⁹ ayetindeki *فَاطِرٍ* kelimesi bana garîb gelmiş, manasını tam anlayamamıştım. Bir gün bir kuyu için tartışan iki Arapla karşılaştım. Onlardan birisi, "Kuyuyu kazmaya ben önce başladım" manasında *أَنَا فَطَرْتُهَا* ifadesini kullanıyordu. O zaman ayetteki söz konusu kelimenin manasını tamamen anladım."¹⁰

Hz. Peygamber'in söz konusu öğüdünü önemseyen ve benimseyen İbn Abbas, bu hususta oldukça meşhur olmalı ki, çevresindeki sahâbîlerden de ona sorular yöneltildiğini görüyoruz. Nitekim onun, "إِذَا سَأَلْتُمُونِي عَنِ غَرِيبِ الْقُرْآنِ فَالْتَمِسُوهُ فِي الشَّعْرِ، فَإِنَّ الشَّعْرَ دِيْوَانُ الْعَرَبِ" "Kur'ân'daki garîb kelimeler hakkında bana soru sorduğunuzda, esasen onu şiirde aramanız gerekir. Zira şiir, Arap'ın divanıdır"¹¹ demesi bunun oldukça belirgin bir yansımasıdır. İbn Abbas'ın bu çerçevede yöneltilen soruları eski Arap şiirinden örneklerle cevaplaması, sadece Garîbu'l-Kur'ân'ın terimsel manasını ortaya koymakla kalmamakta, aynı zamanda yöntemini de belirtmektedir. Onun sözünden anlaşıldığı üzere bu yöntem, eski Arap şiirine müracaat etmektir.

İleride temas edileceği üzere Garîbu'l-Kur'ân, Kur'ân'daki garîb lafızların açığa çıkarılması adına yapılan çalışmalar neticesinde, söz konusu lafızları inceleyen ilim dalının adı olmuş ve ulûmu'l-Kur'ân literatüründe yerini almıştır. Peki, "garîb lafız" ne demektir? Bu soruyu şöyle cevaplamamız mümkündür: Kur'ân'da geçen bir lafza garîb denilmesi esasen şu üç sebebe dayanmaktadır:

1. Söz konusu lafzın, Kureyş lehçesi dışında başka bir lehçeden olması yahut Kureyş lehçesinden de olsa pek kullanılmayan bir kelime olması (şâz lafız). Bu tespiti, Atâ b. Ebî Rebâh'ın İbn Abbas'a nispetle rivayet ettiği *Gârîbu'l-Kur'ân*'da, Kureyş lehçesinden olmasına rağmen yer alan ve izah edilen garîb kelimelerin bulunması teyit etmektedir.¹²

2. Arapçaya yabancı bir dilden girmiş bulunması (muarreb).

⁸ Ahmed b. Hüseyin Ebu Bekr Beyhakî, *Şu'abü'l-İman*, Thk. Abdüalî Abdülhamid, (Riyad: Mektebetü'r-rüşd 2003), III: 546; Abdullah b. Muhammed b. İbrahim İbn Ebî Şeybe, *el-Kitabü'l-musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, Thk. Kemal Yusuf el-Hût, (Riyad: Mektebetü'r-rüşd 1988), VI: 116; Süyûtî, *el-İtkân*, I: 353

⁹ Fâtır, 35/1.

¹⁰ Süyûtî, *el-İtkân*, I: 354.

¹¹ Süyûtî, *el-İtkân*, I: 382.

¹² Bk. İsmail Cerrahoğlu, "Tefsirde Atâ b. Ebî Rabâh ve İbn Abbas'tan Rivayet Ettiği Garîbu'l-Kur'ân'ı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12 (Ankara 1978): 17-104.

3. Vahyin kullanımıyla (siyâk/makâl ve hâl/makam), sözlükte ifade edilen anlamından farklı/yeni bir mana ifade etmesi.¹³

Öyle anlaşılıyor ki, Kur'ân'da geçen kelime; eğer Kureyş lehçesine ait bulunmuyorsa ya da Kureyş lehçesinden olmasına rağmen az kullanılıyor ve pek bilinmiyorsa, muarreb ise yahut Kur'ân vahyiyle semantik alanında bir zenginleşme/genişleme gerçekleşmişse garîb sayılmaktadır. İlgili kelimedeki garâbeti gidermek, bütün Arap lehçelerini ve dilde az kullanılan kelimeleri içerisinde barındıran eski Arap şiirine müracaatla mümkün olduğu gibi, Kur'ân'ın siyâkına başvurmakla da sağlanabilir. Nitekim Garîbu'l-Kur'ân çalışmaları incelendiğinde, o eserlerin bu yönüne müracaat ettikleri görülmektedir.

2. GARÎBU'L-KUR'ÂN'IN BAŞLANGICI

Hz. Peygamber'in Kur'ân'ın garîb kelimelerinin araştırılmasını öğütlemesi/teşvik etmesi, her ne kadar bu faaliyetin onun zamanında başlamış olabileceği izlenimi doğursa da, esasen bu kanı doğrulanması gereken bir noktadır. İşte bu başlık altında söz konusu kanının doğru olup olmadığı ele alınacak, Garîbu'l-Kur'ân faaliyetlerinin başlangıcı tespit edilmeye çalışılacaktır.

2.1. HZ. PEYGAMBER'İN TEFSİRİ GARÎBU'L-KUR'ÂN MIDIR?

Hz. Peygamber'in Kur'ân'ın garîb kelimelerinin öğrenilmesine dair öğüdü dikkate alındığında, ilk Garîbu'l-Kur'ân faaliyetlerinin onun zamanında başladığı şeklinde bir kanaate varılabilir. Ancak mevcut rivayetler incelendiğinde durumun böyle olmadığı, yani Garîbu'l-Kur'ân'a dair Hz. Peygamber'e -birkaç istisna dışında- neredeyse hiç soru sorulmadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Bu sonucun altında yatan sebepler hakkında düşünüldüğü zaman şu ihtimal dile getirilebilir:

Sahâbenin Hz. Peygamber'e çok fazla soru sormaması; her şeyden önce Kur'ân'ı yeterli ölçüde anlıyor olmalarından¹⁴ kaynaklanabilir. Ayrıca bu durum onların içinde buldukları psikolojik hâller ve sosyal ortam şartlarıyla da açıklanabilir. Kur'ân'ın, akla gelen her sorunun -nâzil olurken- sorulmaması çağrısında bulunması¹⁵, Hz. Peygamber'in bu doğrultudaki ifadeleri¹⁶, sahâbenin öğrendikleri ayet(ler)le amel etmedikçe daha fazla Kur'ânî bilgi öğrenmekten uzak durmaları¹⁷ ve Hz. Peygamber'in huzurunda soru sormaktan çekinmeleri¹⁸ söz konusu şartların en belirginleri olsa gerektir.

¹³ Osman Kesioğlu, *Nüzûlünden Günümüze Kur'ân-ı Kerim Bilgileri*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 1989), 181; krş. Abdülâl Salim Mekrem, *Garîbu'l-Kur'âni'l-Kerim fî asri'r-Rasûl ve's-sahâbe ve't-tâbiîn*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1996), 18.

¹⁴ Bk. Nisâ, 4/82; Enfâl, 8/2; Fussilet, 41/26; Muhammed, 47/24; Kamer, 54/17, 22, 32, 40.

¹⁵ "Ey iman edenler! يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَسْأَلُوا عَنَ أَشْيَاءَ إِن بُدِّ لَكُمْ تَسْؤُومٌ وَإِن تَسْأَلُوا عَنْهَا حِينَ يُنَزَّلَ الْقُرْآنُ تُبَدِّ لَكُمْ عَمَّا اللَّهُ عَنْهَا وَاللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ" *“Ey iman edenler! Açıklandığı takdirde hoşunuza gitmeyecek şeyleri sormayın. Eğer Kur'ân inerken onları sorarsanız, size açıklanır. Halbuki Allah onları başışlamış, sizi onlardan muaf tutmuştur. Zira Allah çok müsamahalı olduğu için çok başışlayandır.”* (Mâide, 5/101)

¹⁶ Buhârî, "el-i'tisâm bi'l-Kitâb ve's-sünne", 2.

¹⁷ Ebu Cafer Ahmed b. Muhammed Tahâvî, *Şerhu Müşkilil-âsâr*, Thk. Şuayb el-Erneût, (Beyrut: Müessesetü'-risale, 1994), 4: 82.

¹⁸ Müslim, "İman", 10.

Bazı güncel çalışmalarda ‘ilk Garîbu’l-Kur’ân tefsirinin Hz. Peygamber tarafından yapıldığı’ ileri sürülmektedir.¹⁹ Hatta bu çalışmalardan birisinde buna üç tane örnek verilmektedir.²⁰ Hâlbuki, Garîbu’l-Kur’ân’ın kavramsal çerçevesi göz önüne alındığında bu örneklerden sadece bir tanesi (“zulm”e “şirk” anlamı vermesi) söz konusu alanda mütalaa edilebilir. Diğer iki örnek, Hz. Peygamber’in genel manada Kur’ân’ı tefsiri olarak değerlendirilebilir. Çünkü çeşitli Arap kabilelerinin lehçelerini bilen Hz. Peygamber, bazı ayetleri ve sahâbenin anlayamadığı kısımları tefsir etmiştir. Fakat onun tefsiri, kelime bilgisinden ziyade ayetlerdeki hükümleri açıklama ve güzel ahlâk esasları üzerinde durma şeklinde gerçekleşmiştir.²¹ Netice itibarıyla, sadece bu örnekten hareketle Garîbu’l-Kur’ân başlangıcını Hz. Peygamber’e kadar götürmek pek isabetli görünmemektedir.

Öbür taraftan ulûmu’l-Kur’ân ilmine dair müstakil ve kapsamlı eserlerin neredeyse ilk müellifi diyebileceğimiz Zerkeşî (ö. 794) ve bu alanda onun takipçisi Süyûtî (ö. 911), söz konusu eserlerinde Garîbu’l-Kur’ân başlığı altında verdikleri örnekleri sahâbeden itibaren zikretmekte, Hz. Peygamber’e dayanan herhangi bir örnek vermemektedirler.²² Bu da Garîbu’l-Kur’ân’ın, Hz. Peygamber’le başlamadığını gösteren bir başka delil olsa gerektir.

Tefsirde şiirin yerini konu edinen güncel bir çalışmada, Hz. Peygamber zamanında Kur’ân ayetlerinin beyanı için şiirle istişhâd edildiğine dair herhangi bir rivayete rastlanılmadığı kaydedilmektedir.²³ Bu tespit doğrultusunda denilebilir ki; Garîbu’l-Kur’ân şiirle istişhâd yöntemine dayalı bir faaliyet olduğundan ve Hz. Peygamber de böyle bir şey yapmadığından, Hz. Peygamber Garîbu’l-Kur’ân tefsiri yapmamıştır ve Garîbu’l-Kur’ân onun zamanında başlamamıştır.

2.2. GARÎBU’L-KUR’ÂN SAHÂBE İLE BAŞLAR

Sahâbeden Kur’ân’ın garîb kelimelerine temas edenler olmuştur. Nakledilen örneklerden en belirginleri; Hz. Ebu Bekir (ö. 12) ve Hz. Ömer’in (ö. 22), Abese suresinin 31. ayetinde geçen (أَبَا) kelimesi hakkında söyledikleri²⁴, yine Hz. Ömer’in Nahl suresinin 47. ayetinde geçen (تَخَوَّفَ) kelimesini yanındakilere sormasıdır. Hz. Ömer’den (ra) rivayet edildiği üzere; bir gün minberde ... أَوْ يَأْتِيَهُمْ عَلَى تَخَوَّفٍ ... “Ya da varlıklarını eksilte eksilte alvermesinden emin mi oldular?”²⁵ ayetini okumuş ve mescitte bulunanlara hitaben “bu ayetteki تَخَوَّفَ kelimesinin anlamı hakkında ne dersiniz?” sorusunu yöneltmiştir. Hüzeyl kabilesinden yaşlı birisi kalkmış ve “bu kelime bizim lehçemizde eksilme anlamına gelir” cevabını vermiştir. Bunun üzerine Ömer, “Arap(lar)ın

¹⁹ Mustafa Kurt, *Garîbu’l-Kur’ân ve Garîbu’l-Kur’ân’a Dair Müstakil Eserler*, (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi 1984)14; Gümüş, “Garîbu’l-Kur’ân Tefsirinin Doğuşu”, 11-13.

²⁰ Gümüş, “Garîbu’l-Kur’ân Tefsirinin Doğuşu”, 11-13.

²¹ İsmail Cerrahoğlu, “Garîbu’l-Kur’ân”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13: 380.

²² Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmî’l-Kur’ân*, I: 388-400; Ebu’l-Fadl Celeleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr Süyûtî, *el-İtkân fî ulûmî’l-Kur’ân*, Thk. Mustafa Dîb Buga, (Dimaşk: Dâru İbn Kesîr 1987), I: 353-416.

²³ Bk. Harun Öğmü, *Kur’ân Yorumunda Şiirin Yeri*, (İstanbul: İSAM Yayınları 2010), 139.

²⁴ Zekeşî, *el-Burhan*, I: 399; Süyûtî, *el-İtkân*, I: 354.

²⁵ Nahl, 16/47.

şairlerinde bu kullanımı biliyorlar mı?” demiş. Yaşlı kişi “evet” yanıtını vererek eski Arap şairinden şu beyiti okumuştur:²⁶

تَخَوَّفَ الرَّحْلُ مِنْهَا تَأْمِكًا قَرْدًا ... كَمَا تَخَوَّفَ عَوْدَ النَّبْعَةِ السَّفْنُ

Yolculuk, demir rendenin ağaç kütüğünü eksilttiği gibi, devenin hörgücünü eksiltti/zayıflattı.

Sahâbe devri düşünülduğünde Garîbu'l-Kur'ân'a dair yukarı paragrafta nakledilenler dışındaki örneklerin neredeyse tamamı İbn Abbas'a (ö. 68) nispet edilmektedir. Diğer taraftan Garîbu'l-Kur'ân alanında karşımıza çıkan ilk eser olan ve İbn Abbas'a nispet edilen *Mesâilü Nâfi b. el-Ezrak*, bu alanda sahâbeden İbn Abbas'ı öne çıkarmaktadır. Bu bilgiler ışığında Garîbu'l-Kur'ân ilminin başlangıcı genel manada sahâbeye, özel manada İbn Abbas'a kadar götürülebilir.²⁷

İbn Abbas'ın tefsir ilmine ait bu yöntemini tâbiûn talebeleri devam ettirmişlerdir. Nitekim onun öğrencilerinden Said b. Cübeyr (ö. 94), Mücahid b. Cebr (ö. 103), İkrime (ö. 105) ve Atâ b. Ebî Rebâh'in (ö. 114) Kur'ân tefsirine dair faaliyetlerinin çoğu garîb kelimelerin açıklanması şeklindedir. Bu açıklamaların pek çok örneğine, hem mütekaddimûn hem de müteahhirûna ait tefsir kitaplarında rastlamak mümkündür. Bu doğrultuda Ebû Bekir İbnü'l-Enbârî (ö. 328) der ki; “Kur'ân'da bulunan garîb kelimelerin şiirle açıklanmasına dair sahâbe ve tâbiûndan birçok rivayet bize intikal etmiştir.”²⁸ İbnü'l-Enbârî'nin bu sözü, sahâbe ile başlayan ve onların öğrencileri tâbiûnla devam eden Garîbu'l-Kur'ân faaliyetinin yöntemine de ışık tutmaktadır. Bu yöntem, şiirle istişhâd, yani ilgili kelimeye yüklenen anlama dair eski Arap şairinden delil getirmektir. Daha önce temas edildiği üzere, Hz. Ömer'in teşvik ettiği ve ilk olarak İbn Abbas'ın ortaya koyduğu söz konusu yöntem, İbn Abbas'tan başlayıp İbnü'l-Enbârî'ye kadar uzanan yaklaşık üç asır boyunca uygulanmış sağlam bir metod olarak ortaya çıkmaktadır.

Diğer yandan tâbiûnun şiirle ilgilendiğini gösteren rivayetler, onların hocalarını, yani sahâbileri örnek aldıklarını ve Kur'ân tefsirinde şiire müracaat ettiklerini düşündürmektedir. Mesela Katâde b. Diâme'nin (ö. 117) şiire vakıf bulunduğu, Emeviler'in, şiir ve neseple ilgili ihtilafa düştükleri hususları ona elçi göndererek sordukları rivayet edilir. Bir diğer örnek olarak Âmir b. Şurahbîl eş-Şa'bi'nin (ö. 105) “En az bildiğim şey şiirdir. Buna rağmen tekrarlamaksızın bir ay aralıksız şiir söyleyebilirim/okuyabilirim” şeklindeki ifadesi²⁹ tâbiûnun şiirle alâkasını göstermesi bakımından önemlidir. Onların sahip oldukları bu kültürel malzemeyi Kur'ân'ın garîb kelimelerinin tefsirinde kullanmamaları düşünülemez.

Hicrî ikinci asrın sonlarına gelindiği ve üçüncü asrın başlarına yaklaştığı zaman dilimine, yani tâbiûndan sonrasına bakıldığında, Kur'ân dili Arapçadaki lahn/hata olgusunun³⁰ etkisiyle daha önce başlamış dil kurallarına yönelik çalışmaların bu dönemde arttığı ve bu doğrultuda İ'râbu'l-Kur'ân, Mecâzü'l-Kur'ân ve Meâni'l-Kur'ân kavramlarının gündeme geldiği görülür.

²⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmidî't-Tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fi vücihi't-te'vil*, tsh. Muhammed Abdüsselam Şahin, 3. Baskı (Beirut: 2003), II: 585.

²⁷ Bk. Süyûtî, *el-İtkân*, I: 355; krş. Cerrahoğlu, “Garîbu'l-Kur'ân”, 13: 380.

²⁸ Süyûtî, *el-İtkân*, I: 381-382.

²⁹ Öğmüç, *Kur'ân Yorumunda Şiirin Yeri*, 150-151.

³⁰ “Lahn” olgusu hakkında geniş bilgi için bk. Corci Zeydân, *Târîhu âdâbi'l-lugati'l-arabiyye*, (Beirut: Dâru'l-Fikr 2005), I: 237.

Bunun doğal bir neticesi olarak Garîbu'l-Kur'ân kavramının söz konusu kavramlarla ilişkisi ortaya çıkmaktadır. Makalenin bundan sonraki kısmında bu ilişki analiz edilecektir.

3. GARÎBU'L-KUR'ÂN-İ'RÂBU'L-KUR'ÂN-MECÂZÜ'L-KUR'ÂN-MEÂNİ'L-KUR'ÂN KAVRAMLARI ARASINDAKİ İLİŞKİ

Garîbu'l-Kur'ân alanında derli toplu ve müstakil kabul edebileceğimiz ilk eser, Abdullah b. Abbas'ın (ö. 68) haricî lider Nâfi' b. el-Ezrak'ın (ö. 65) yönelttiği sorulara verdiği cevaplardan oluşan ve çeşitli vesilelerle bir araya toplanıp neşredilen³¹ çalışmadır. Bu eserde 250 garîb kelimenin tefsiri yer almaktadır. Her bir kelimenin manası eski Arap şiirinden beyit(ler)le delillendirilerek açıklanmaktadır.

İbn Abbas'a ait bulunan ve öğrencisi Atâ b. Ebî Rebâh tarafından rivayet edilen *Garîbu'l-Kur'ân* adlı eser ise, Garîbu'l-Kur'ân alanında bize ulaşan önemli çalışmaların ikicisidir.³² İsmail Cerrahoğlu tarafından neşredilmiş bu eserde garîb lafızlar izah edilmekte ve ilgili lafzın hangi lehçede hangi manaya geldiği belirtilmektedir. Eser, gerek ilk olması gerekse kavramsal çerçeveyi belirgin tarzda yansıtması açısından örnek ve değerli bir Garîbu'l-Kur'ân çalışmasıdır.

Dil âlimi Ebû Abdurrahman Yezîdî'nin (ö. 237) *Garîbu'l-Kur'ân ve tefsiruhu* adlı eseri, hicri III. asırda yapılmış ve günümüze ulaşmış örnek bir Garîbu'l-Kur'ân çalışmasıdır.³³ Müellif eserinde orta derece bir yol takip etmiş; ele aldığı garîb lafza, ne anlaşılacak derecede özet bir tanım yapmış ne de okuyucuyu tafsilatlara boğacak ölçüde sözü uzatmıştır. Bu açıdan değerlendirildiğinde Garîbu'l-Kur'ân konusunda onun, kısmen İbn Abbas'ın yolunu izlediği söylenebilir. Ancak Yezîdî'nin eseri, adından da anlaşılacağı üzere aynı zamanda bir tefsirdir. Müellif eserinde, kendi düşüncesine göre garîb olarak varsaydığı kelime ve cümlelerin izahına yer vermiştir. Eser, Fatiha suresinin tefsiriyle başlayıp Nâs suresinin tefsiriyle son bulmakta, 114 surede yer alan kimi kelimeler tefsir edilmektedir.

Kur'ân'ın filolojik tefsirine dair hicrî ilk üç asırda daha başka çalışmalar da yapılmıştır ki, bunlar *Mecâzü'l-Kur'ân*, *İ'râbu'l-Kur'ân*, *Meâni'l-Kur'ân* ve *Müşkilü'l-Kur'ân* adlarıyla kaleme alınmıştır. Bu çalışmalar içeriklerinde Kur'ân'ın garîb kelimelerine ait bir takım bilgiler barındırmakla birlikte, esasen Garîbu'l-Kur'ân çalışması olmayıp bu alanın literatürüne dahil bulunmayan, -adlarından anlaşılacağı üzere- diğer filolojik tefsir çalışmaları kategorisine giren eserlerdir. Aşağıda söz konusu eserlerin başlıcaları örnek olarak bu açıdan analiz edilmiştir.

Mesela, Ebu Ubeyde'nin (ö. 210) *Mecâzü'l-Kur'ân* adlı eseri, bir Garîbu'l-Kur'ân çalışması olarak değerlendirilmektedir.³⁴ Oysa bu, doğru bir tespit değildir. Zira Ebu Ubeyde'nin "mecâz"

³¹ Bk. Muhammed Fuad Abdülbaki, *Mu'cemu garîbi'l-Kur'ân*, (Beyrut: Dâru'l-marife 1950); Abdullah b. Abbas, *Garîbu'l-Kur'ân fi şî'ri'l-Arab: Suâlâtü Nâfi' b. el-Ezrak ilâ Abdillâh b. Abbas*, Thk. Muhammed Abdürrahim, Ahmed Nasrullah, (Beyrut: Müessesetü'l-kütübi's-sekâfiyye 1993); İbn Abbas, Abdullah b. Abbas b. Abdilmuttalib Kureşi, *Garîbu'l-Kur'ân*, tdk. Muhammed İbrâhim Selim, (Kahire: Mektebetü'l-Kur'ân t.y.)

³² Cerrahoğlu, "Tefsirde Atâ b. Ebî Rabâh ve İbn Abbas'tan Rivayet Ettiği Garîbu'l-Kur'ân", 12: 17-104.

³³ Ebû Abdurrahman Abdullah b. Yahyâ b. Mübarek el-Adevi Yezidi, *Garîbu'l-Kur'ân ve tefsiruhu*, Thk. Muhammed Selim Hac, (Beyrut: 1985), 44.

³⁴ Kurt, *Garîbu'l-Kur'ân ve Garîbu'l-Kur'ân'a Dair Müstakil Eserler*, 37; Gümüş, "Garîbu'l-Kur'ân Tefsirinin Doğuşu", 23; Abdülhamid es-Seyyid Tılib, *Garîbü'l-Kur'ân, Ricâluhû ve menâhicuhû min İbn Abbas ilâ Ebî Hayyân*, (Kuveyt: Vizâretü'l-

kavramına yüklediği mana, “Kur’ân’ın ifadelerinde kullandığı yöntem/üslup” şeklindedir.³⁵ Nitekim iki cilt hâlinde matbu bulunan eser incelendiği zaman, eseri tahkik eden Fuad Sezgin’in bu tespitinin haklılık payı görülecek ve Fatihâ’dan başlayıp Nâs suresinde biten bir tefsir niteliğine sahip bulunduğu anlaşılacaktır. Bu tefsirin içerisinde elbette garîb lafızlara ait izahat ve malumatlar yer almaktadır. Ancak bu durum söz konusu eserin, ilk temsilcisinin (İbn Abbas) ortaya koyduğu ve günümüzde bilinen manasıyla müstakil bir Garîbu’l-Kur’ân çalışması olduğunu göstermemektedir. Nitekim Ferrâ’nın *Meâni’l-Kur’ân*’ını neşredenler, Ebu Ubeyde’nin söz konusu eserinin *Meâni’l-Kur’ân* türü bir eser olduğunu dile getirmektedirler.³⁶

Yine İbn Kuteybe’nin (ö. 276) *Te’vîlü müşkili’l-Kur’ân* ve *Tefsiru garîbi’l-Kur’ân* adlı eserlerinin her ikisinin de Garîbu’l-Kur’ân’a ait olduğu söylenmektedir.³⁷ Hâlbuki, gerek müellifin kendi ifadeleri gerekse her iki eserin içeriği bunu doğrulamamaktadır. İbn Kuteybe, *Te’vîlü müşkili’l-Kur’ân* adlı eserini yazmasındaki sebebin, kendini bilmez birtakım mülhitlerin Kur’ân ayetleri hakkında ileri geri konuşmaları olduğunu söyler ve bunlara karşı Kitabullah’tan apaçık deliller ortaya koyarak insanların zihnindeki karışıklığı gidermeyi hedeflediğini belirtir.³⁸ Diğer yandan *Tefsiru garîbi’l-Kur’ân* için de benzer bir amacı hedeflediğini dile getirir. Şöyle ki, Kur’ân ayetlerine verilen yanlış manaların bulunduğu, bunların müfessirlerden mi yoksa nakledenlerden mi kaynaklandığını bilmediğini ifade ederek; doğru, öz ve tamamlayıcı tefsiri, uzun uzadıya ifadelerle yer vermeden ve müfessirlerin/dilcilerin metodundan uzaklaşmadan ortaya koymayı amaçladığını belirtir.³⁹ Öyle anlaşılıyor ki, İbn Kuteybe “garîb” lafzını, “Kur’ân hakkında tuhaf/bilinmeyen/yabancı ve ondan uzak anlam ve yorumlar manasında kullanmıştır. Netice itibarıyla denilebilir ki, her tefsir kitabında bulunduğu gibi İbn Kuteybe’nin de söz konusu tefsirlerinde Kur’ân’ın garîb lafızlarına yer verilmekle beraber, onun bu iki eseri esasında -kavramsal çerçeve açısından- Garîbu’l-Kur’ân çalışması kapsamına girmemekte, kendi döneminin ihtiyaçlarına cevap maksadı güden bir tefsir çalışması niteliği taşımaktadır. Bu doğrultuda İbn Kuteybe’nin “garîb” lafzını malum ulûmu’l-Kur’ân istilâhı olarak kullanmadığı anlaşılmaktadır.

Diğer yandan Zeccâc’ın (ö. 311) *Meâni’l-Kur’an ve i’râbuhu* adlı eseri de Garîbu’l-Kur’ân alanında mütalaa edilmektedir.⁴⁰ Oysa söz konusu eser, her ne kadar garîb lafız açıklamalarına yer verse de, genel bir Kur’ân tefsiri mahiyetinde olup, lügavî tefsir kategorisinde ve *Meâni’l-Kur’ân*

evkaf ve ş-şu’ni’l-İslamiyye 1986), 29; Mustafa Karagöz, *Dilbilimsel Tefsir ve Kur’ân’ı Anlamaya Katkısı*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları 2010), 153.

³⁵ Ebû Ubeyde Mamer b. el-Müsennâ, *Mecâzü’l-Kur’ân*, Thk. M. Fuad Sezgin, 2. Baskı (Beyrut 1981), I: 19.

³⁶ Ebu Zekeriyya Yahya b. Ziyad Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân* Thk. Ahmet Yusuf Necati-Muhammed Ali en-Neccâr, (Beyrut: Dârü’s-sûrur ty.), I:12.

³⁷ Kurt, *Garîbu’l-Kur’ân ve Garîbu’l-Kur’ân’a Dair Müstakil Eserler*, 40; Gümüş, “Garîbu’l-Kur’ân Tefsirinin Doğuşu”, 23; Nurdan Mendes-Vehbi Karakaş, “Garîbu’l-Kur’ân Literatüründe İbn Hişâm’ın Yeri ve Ragîb el-İsfehânî’nin el-Müfredâtıyla Mukayesesi”, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5 (Çanakkale 2014): 50.

³⁸ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *Te’vîlü müşkili’l-Kur’ân*, Nşr. es-Seyyid Ahmed Sakr, 2. Baskı (Kahire: Dârü’t-türâs 1973), 22-23.

³⁹ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *Tefsiru garîbi’l-Kur’ân*, Thk. es-Seyyid Abbas Ahmed Sakr (Beyrut: 1978), 3-4.

⁴⁰ Kurt, *Garîbu’l-Kur’ân ve Garîbu’l-Kur’ân’a Dair Müstakil Eserler*, 41-44.

literatürü içerisinde mütalaa edilmektedir.⁴¹ Bu bağlamda Meâni'l-Kur'ân'ların Garîbu'l-Kur'ân'lardan ayrı bir incelemeye tabi tutulması, Garîbu'l-Kur'ân ilminin ve bu isimdeki eserlerin Meâni'l-Kur'ân'ın ayrılmaz bir parçası kabul edilmesini⁴² doğru bir değerlendirme olarak görüyoruz.⁴³ Zira Meâni'l-Kur'ân, literatüründeki eserlerin içeriği bakımından Garîbu'l-Kur'ân'ı da kapsamaktadır. Meâni'l-Kur'ân türü eserlerde Kur'ân'ın garîb kelimelerinin izahına rastlanmakla birlikte, "sadece Garîbu'l-Kur'ân adını taşıyan eserlerde" Meâni'l-Kur'ân'ın içerdiği ölçüde i'râb ve kıraat açıklamalarına rastlanmaz. Bu sebeple -her birinin müstakil olması bir tarafa- "her Meâni'l-Kur'ân bir Garîbu'l-Kur'ân iken her Garîbu'l-Kur'ân bir Meâni'l-Kur'ân değildir" diyebiliriz.

İ'râbu'l-Kur'ân kavramı ve ilmi, Kutrub'un (ö. 206) *İ'râbu'l-Kur'ân* adlı eseriyle hicrî üçüncü asrın başlarında kısmen müstakil bir ilim hâlini almış ise de⁴⁴, tamamen hicrî dördüncü asrın başlarından itibaren müstakil bir ilim ve kavram olarak ulûmu'l-Kur'ân literatürüne dahil olabilmıştır. Bu da Nehhâs'ın (ö. 338) kaleme aldığı ve bize ulaşmış bulunan *İ'râbu'l-Kur'ân*'ıyla başlamaktadır.⁴⁵

Yukarı paragrafta geçen değerlendirme ışığında şu yargıya ulaşmamız pek de zor olmayacaktır: Meâni'l-Kur'ân ilmi, filolojik tefsir sahasında İ'râbu'l-Kur'ân ve Garîbu'l-Kur'ân ilmine göre daha kapsamlı ve her iki kavramı da kuşatacak mahiyete sahiptir. Meâni'l-Kur'ân adı altında ele alınan çalışmaların içeriği bunu net şekilde yansıtmaktadır. Bu doğrultuda yapılmış "her meâni büyük ölçüde İ'râbu'l-Kur'ân olmakla birlikte, her İ'râbu'l-Kur'ân bir meâni değildir"⁴⁶ şeklindeki tespiti katılmamak mümkün değildir.

Güncel başka bir çalışmada "İbn Abbas'tan günümüze kadar Garîbu'l-Kur'ân hakkında pek çok eser kaleme alınmıştır. Bunların bir kısmı Mecâzu'l-Kur'ân veya Meâni'l-Kur'ân şeklinde isimlendirilmiş olsa da, içerik bakımından Garîbu'l-Kur'ân literatürüne dâhildir"⁴⁷ tespiti geçmektedir ki, buna katılmak mümkün değildir. Çünkü gerek yukarıda verdiğimiz örnek değerlendirmeler gerekse ulûmu'l-Kur'ân/tefsir usûlü çalışmalarının söz konusu kavramları müstakil başlık altında mütalaa etmeleri⁴⁸, Garîbu'l-Kur'ân'ın kendi başına müstakil bir kavram olduğunu gösterdiği gibi, Mecâzül-Kur'ân ve Meâni'l-Kur'ân kavramlarının da Garîbu'l-Kur'ân'dan bağımsız müstakil terimler olduğunu ortaya koymaktadır.

⁴¹ Ebû İshak İbrâhim b. es-Seri b. Sehl Zeccâc, *Meâni'l-Kur'an ve İ'râbuhu*, Thk. Abdülcelil Abdur Şelebi, (Beyrut: 1988), I: 24-25.

⁴² Müsâid b. Süleyman, *et-Tefsirü'l-lügavî li'l-Kur'âni'l-Kerim*, (Demmâm: Daru İbni'l-Cevzî 2001), 255, 329.

⁴³ Krş. Karagöz, *Dilbilimsel Tefsir ve Kur'ân'ı Anlamaya Katkısı*, 151.

⁴⁴ Nahiv olgusunun teşekkülü doğrultusunda yapılan tefsir çalışmalarının ilk nüvelerini oluşturan meâni'l-Kur'ân türü eserler, rivayet ile dirayet tefsirleri arasında bir köprü vazifesi görmüş; amaç, yöntem ve içerik bakımından i'râbu'l-Kur'ân türü eserlere yaklaşık bir asır zemin hazırlamıştır. Emrullah Ülgen, *Kur'ân'ın Yorumlanmasında İ'râbın Rolü (İ'râbu'l-Kur'ân)*, (Ankara: Gece Kitaplığı 2015), 121

⁴⁵ Ülgen, *Kur'ân'ın Yorumlanmasında İ'râbın Rolü (İ'râbu'l-Kur'ân)*, 127.

⁴⁶ Durmuş Ali Kayapınar, "Meâni'l-Kur'ân ile İ'râbü'l-Kur'ân'ların Karşılaştırılması, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (Konya: 1991): 109.

⁴⁷ Ömer Acar, *Arap Dilinde Ta'rib Olgusu Açısından Gâribü'l-Kur'ân*, (Doktora Tezi Uludağ Üniversitesi, 2007), 274.

⁴⁸ Bk. Cerrahoğlu, "Garîbu'l-Kur'ân", XIII, 379.

Ayrıca hicrî II. asrın başlarından itibaren, Atiyye b. Hâris el-Hemedânî (ö. 105), Zeyd b. Ali b. Hüseyin (ö. 122), Ebân b. Tağlib (ö. 141), Muhammed b. Sâib el-Kelbî (ö. 146), Müerric b. Amr es-Sedûsî (ö. 195), Nadr b. Şümeyl (ö. 204) ve Muhammed b. Sellâm el-Cumahî (ö. 231) gibi âlimlerin yazdıkları ama bize ulaşmayan eserlerine *Garîbu'l-Kur'ân* adını vermeleri, tedvin döneminin başlarından itibaren Garîbu'l-Kur'ân kavramının büyük ölçüde sınırlarının belirginleştiğinin bir göstergesidir.

Yukarıda bahsedilen gerçeğin bir başka yansıması da, Kutrub (ö. 206), Ahfeş el-Evsat (ö. 215), Ferrâ (ö. 207), Ebû Ubeyde ve İbn Kuteybe gibi âlimlerin Kur'ân'ın garîb lafızlarını açıklamanın yanında i'râb, kıraat ve çeşitli rivayetlere yer verdikleri çalışmalarına *İ'râbu'l-Kur'ân*, *Meâni'l-Kur'ân*, *Mecâzü'l-Kur'ân* ve *Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân* adlarını vermeleridir. Bu da Garîbu'l-Kur'ân teriminin sınırlarını ortaya koymakta ve onu sözü geçen diğer Kur'ân ilimlerinden ayırmaktadır. Hâl böyle iken, güncel bazı çalışmalarda -bu gerçek kısmen farkedilmesine rağmen- *İ'râbu'l-Kur'ân*, *Meâni'l-Kur'ân*, *Mecâzü'l-Kur'ân* ve *Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân* vb. adlarda kaleme alınmış çalışmaların Garîbu'l-Kur'ân literatüründe mütalaa edilmesi⁴⁹ ve bu başlık altına dahil kılınması bilimsel açıdan isabetli görünmemektedir.

Hicrî ilk üç asırda Garîbu'l-Kur'ân, İ'râbu'l-Kur'ân, Mecâzü'l-Kur'ân ve Meâni'l-Kur'ân adıyla yazılan eserlerin (âlimler tarafından) tasnifinde kavram kargaşasının yaşandığı tespitine katılmakla birlikte, bunların (müellifleri tarafından) isimlendirilmesinde de bir kargaşanın olduğu tespitine⁵⁰ maalesef katılamıyoruz. Zira yaptığımız örnek analizler ışığında birkaçı istisna edilecek olursa (istisna kural oluşturmaz) söz konusu eserlerin içeriklerinin isimleriyle büyük ölçüde uyuştüğünü gözlemliyoruz.

4. GARİBU'L-KUR'ÂN-MÜFREDÂTU'L-KUR'ÂN İLİŞKİSİ

“Kur'ân-ı Kerîm'in hangi lafızlarının garîb olduğu hususundaki anlayışın zamana ve kişilere göre değiştiği görülmektedir. İslâm'ın ilk yıllarında az sayıda kelime garîb sayılırken, zamanla Râgıb el-İsfahânî'nin *el-Müfredât*'ı gibi hacimli Kur'ân lugatları yazılmıştır. Bu konuda asıl .. Kur'ân'ın nazil olduğu dönemdeki Arap dilinde ne gibi manalar ifade ettiğinin bilinmesidir.”⁵¹ İsmail Cerrahoğlu'nun bu tespiti, nüzûl döneminden uzaklaştıkça daha çok kelimenin garîb sayıldığı, daha doğrusu daha çok kelimeye garîb kalındığı vakiasını ortaya koymaktadır. Bu gerçek, Garîbu'l-Kur'ân kavramının zaman geçtikçe müfredâtü'l-Kur'ân kavramına evrilmesi ve bu istilâh ile anılması sonucunu doğurmuştur. Şöyle ki; hangi kelime(ler)in garîb kabul edileceği yargısı, zaman ve kişilere göre değişmiştir. Zira İslam coğrafyasının gelişmesiyle Arap olmayan toplumların da Kur'ân'a muhatap olmaları ve bu doğrultuda ilk zamanlarda az sayıda kelimeler garîb sayılırken, sonraları yazılan Garîbu'l-Kur'ân çalışmalarında daha fazla kelimenin garîb kabul edilmesi⁵² bunun önemli bir yansımasıdır.

⁴⁹ Mendeş v.dğr. “Garîbu'l-Kur'ân Literatüründe İbn Hişâm'ın Yeri”, 49.

⁵⁰ Bk. Karagöz, *Dilbilimsel Tefsir ve Kur'ân'ı Anlamaya Katkısı*, s. 149.

⁵¹ Cerrahoğlu, “Garîbu'l-Kur'ân”, 13: 380.

⁵² Bk. Osman Kara, “Ferâhî'nin Müfredâtü'l-Kur'ân'ı ve Garîbu'l-Kur'ân İlmindeki Yeri”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2012): 200.

Diğer taraftan bu alanda otorite kabul edilen Râgıb el-İsfehânî'nin (ö. Hicri V. asır) eserini isimlendirirken “*Müfredât*” terimini kullanması ve daha önceleri garîb kabul edilmiş edilmemiş bir çok kelimeyi eserine dahil etmesi bahsettiğimiz evrilmenin bir başka yansımasıdır.

Bu doğrultuda sadece Râgıb el-İsfehânî değil, Ahmed b. Ali el-Beyhakî'nin (ö. 544) *el-Muhît fi lügati'l-Kur'ân* ve Ebu'l-Fadl Abdürrahim b. Hüseyin'in (ö. 806) *Elfiye fi tefsiri elfâzi'l-Kur'ân* adlı Garîbu'l-Kur'ân'a dair eserlerinde⁵³ kullandıkları “lügat” ve “elfâz” kavramları; garîb kavramının evrilmesinin diğer bir göstergesidir.

SONUÇ

Arap kabilelerinin lehçelerini bilen Hz. Peygamber, bazı ayetleri ve sahâbenin anlayamadığı kısımları tefsir etmiştir. Onun bu tefsiri, kelime bilgisinden ziyade ayetlerdeki hükümleri açıklama ve güzel ahlâk esasları üzerinde durma şeklinde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla bazı çalışmalarda dile getirilen “ilk Garîbu'l-Kur'ân tefsiri Hz. Peygamber tarafından yapılmıştır” yargısı, gerçeği yansıtmamaktadır. Netice itibarıyla Garîbu'l-Kur'ân tefsiri Hz. Peygamber ile başlamamaktadır.

Kur'ân'ın garîb kelimelerinin sorgulanıp gündeme getirildiği zaman diliminin başlangıcı sahâbeye kadar götürülebilir. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in bu hususta nakledilen ifadeleri ve Garîbu'l-Kur'ân'a dair Abdullah b. Abbas'a nispet edilen müstakil ve doyurucu miktardaki rivayetler bu sonucu ortaya koyan en güçlü verilerdir. Sonuç olarak denilebilir ki, Garîbu'l-Kur'ân sahâbe ile başlamaktadır.

Abdullah b. Abbas Garîbu'l-Kur'ân ilmini ortaya koyduğu gibi bu ilmin yöntemini dahi örnek uygulamalarıyla göstermiştir. O yöntem, kelimenin hangi Arap lehçesine ait bulunduğunu tespit etmek ve anlamına dair eski Arap şiirinden istihadda bulunmaktır. Buradan hareketle hem bilimselliği hem de yöntemiyle Garîbu'l-Kur'ân sahâbe ile başlamıştır neticesine ulaşmak zor olmayacaktır.

Sahâbe ile başlayan Garîbu'l-Kur'ân faaliyetleri, onların talebeleri olan tâbiûn ile devam etmiştir. Tabiûn -başta İbn Abbas olmak üzere- hocalarından devraldıkları bu mirası devam ettirmişler, hatta içlerinden bazıları bizzat şiirle ilgilenmiştir. Onların şiirle olan bu münasebetleri, Kur'ân'ın garîb kelimelerinin manalarını tespitinde “şiiri kullanıp-kullanmadıkları” hususunda bir kanı oluştursa gerektir. Zira hocalarının teşvik ettiği ve uyguladığı bir yöntemi talebelerinin mutlak manada uygulamaması düşünülemez.

Tedvîn döneminde yazılan Meâni'l-Kur'ân, İrâbu'l-Kur'ân, Mecâzü'l-Kur'ân ve Müşkilü'l-Kur'ân adları altında kaleme alınan dilbilimsel tefsirler, güncel bazı çalışmalarda Garîbu'l-Kur'ân kategorisinde değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmeler bilimsel olarak gerçeği yansıtmamaktadır. Zira Garîbu'l-Kur'ân, müstakil ve daha özgün bir kavram olmasına rağmen, diğer kavramlar Garîbu'l-Kur'ân'ı kısmen kapsamakla beraber daha geniş çerçeveye sahiptirler.

Diğer taraftan -istisna da olsa- ilk dönemlerde Garîbu'l-Kur'ân adıyla yazılan kimi eser(ler) ile Garîbu'l-Kur'ân çalışması dışında farklı maksat(lar) hedeflenmiş; garîb kelimesi “Kur'ân hakkında tuhaf/bilinmeyen/yabancı ve ondan uzak anlam ve yorumlar manasında kullanılmış ve söz konusu eser(ler) bu amacı karşılayacak içerikle kaleme alınmıştır.

⁵³ Hakkında bk. Ali Turgut, *Tefsir Usulü ve Kaynakları*, (İstanbul: 1991), 162-163.

İLK DÖNEM DİLBİLİMSEL TEFSİR LİTERATÜRÜNE DAİR BİR ANALİZ

Garîbu'l-Kur'ân kavramı sonraki dönemlerde evrilmeye maruz kalmış ve müfredâtü'l-Kur'ân adını almıştır. Söz konusu kavram Türkçede Kur'ân sözlüğü terimiyle karşılanmaktadır. Bu evrilmenin temelinde yatan sebep, Kur'ân lafız ve ayetleri açısından “garîb” kavramına yüklenen mananın evrilmesidir. Bu noktada karşımıza çıkan önemli şahsiyet Râgıb el-İsfehânî'dir. O eserine *el-Müfredât* adını vermekle söz konusu evrilmedeki farkındalığını ortaya koyduğu gibi, İbn Abbas'ın uyguladığı yöntemin dışına çıkarak kendisi bir yöntem de belirlemiştir. O yöntem, sadece eski Arap şiiriyle istişhadla yetinmeyip, ilgili kelimenin geçtiği başka ayetleri de göz önünde bulundurması ve Kur'ân'ın iç bağlamı dediğimiz siyâktan faydalanmasıdır.

KAYNAKÇA

- Mekrem, Abdulâl Salim. *Garîbu'l-Kur'âni'l-Kerim fî asri'r-Rasûl ve's-sahâbe ve't-tâbiîn*. Beyrut: 1996.
- Acar, Ömer. *Arap Dilinde Ta'rîb Olgusu Açısından Gârîbu'l-Kur'ân*. Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2007.
- Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin Ebu Bekr. *Şu'abü'l-iman*. Thk. Abdüali Abdülhamid. Riyad: Mektebetü'r-rüşd 2003.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. *Sahîhu'l-Buhârî*. Thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır. Dârü'n-necât: 2001.
- Cerrahoğlu, İsmail. "Garîbu'l-Kur'ân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 13: 379-380. İstanbul: TDV Yayınları.
- Cerrahoğlu, İsmail. "Tefsirde Atâ b. Ebî Rabâh ve İbn Abbas'tan Rivayet Ettiği Garîbu'l-Kur'ân'ı". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12 (1978): 17-104.
- Din Dili*. Kur'ân Araştırmaları Merkezi Çalıştayı 1. İstanbul: Kur'an Araştırmaları Merkezi Yayınları 2015.
- el-Müsennâ, Ebû Ubeyde Mamer b.. *Mecâzü'l-Kur'ân*. Thk. M. Fuad Sezgin. 2. Baskı. Beyrut: 1981.
- Ferrâ, Ebu Zekeriyya Yahya b. Ziyad. *Meâni'l-Kur'ân*. Thk. Ahmet Yusuf Necati, Muhammed Ali en-Neccâr. Beyrut: Dârü's-sürur ty.
- Gezer, Süleyman. *Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Kur'ân*. Ankara: Ankara Okulu 2008.
- Gümüş, Sadreddin, "Garîbu'l-Kur'ân Tefsirinin Doğuşu" *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5-6 (1987-1988): 9-26.
- Öğmüş, Harun. *Kur'ân Yorumunda Şiirin Yeri*. İstanbul: İSAM Yayınları 2010.
- İbn Abbas, Abdullah b. Abbas b. Abdilmuttalib Kureşî. *Garîbu'l-Kur'ân*. t.lk. Muhammed İbrâhim Selim. Kahire: Mektebetü'l-Kur'ân t.y.
- İbn Abbas, Abdullah b. Abbas b. Abdilmuttalib Kureşî. *Garîbu'l-Kur'ân fî şî'ri'l-Arab: Suâlâtü Nâfi' b. el-Ezrak ilâ Abdillâh b. Abbas*. Thk. Muhammed Abdürrahim-Ahmed Nasrullah. Beyrut: Müessesetü'l-kütübi's-sekâfiyye 1993.
- İbn Ebî Şeybe, Abdullah b. Muhammed b. İbrahim. *el-Kitabü'l-musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*. Thk. Kemal Yusuf el-Hût. Riyad: Mektebetü'r-rüşd 1988.
- İbn Fâris, Ahmed b. Zekeriya. *Mu'cemü mekâyîsi'l-lüga*. Thk. Abdüsselam Muhammed Harun. Dârü'l-fikr 1979.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim. *Te'vilü müşkilî'l-Kur'ân*. Nşr. es-Seyyid Ahmed Sakr. 2. Baskı. Kahire: 1973.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim. *Tefsiru garîbi'l-Kur'ân*. Thk. es-Seyyid Abbas Ahmed Sakr. Beyrut: 1978.
- İbn Manzûr, Cemaleddin Muhammed b. Mükrim. *Lisânü'l-Arab*. 3. Baskı. Beyrut: Daru sâdir 1993.
- Kara, Osman. "Ferâhî'nin Müfredâtü'l-Kur'ân'ı ve Garîbu'l-Kur'ân İlmindeki Yeri", *Gümüştane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/1 (2012): 189-216.

- Karagöz, Mustafa, *Dilbilimsel Tefsir ve Kur'ân'ı Anlamaya Katkısı*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları 2010.
- Kayapınar, Durmuş Ali, "Me'âni'l-Kur'ân ile İ'râbü'l-Kur'ân'ların Karşılaştırılması". *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 4 (1991): 95-112.
- Keskiöglü, Osman. *Nüzûlünden Günümüze Kur'ân-ı Kerim Bilgileri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 1989.
- Kurt, Mustafa. *Garîbu'l-Kur'ân ve Garîbu'l-Kur'ân'a Dair Müstakil Eserler*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1984.
- Mendeş, Nurdan-Karakaş, Vehbi. "Garîbu'l-Kur'ân Literatüründe İbn Hişâm'ın Yeri ve Ragıb el-İsfehânî'nin el-Müfredâtıyla Mukayesesi". *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2014)
- Abdülbaki, Muhammed Fuad. *Mu'cemu garîbi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-marife 1950.
- Süleyman, Müsaid b.. *et-Tefsiru'l-lügavî li'l-Kur'âni'l-Kerim*. Demmâm: Daru İbni'l-Cevzî 2001.
- Müslim, Ebu Huseyn İbn el-Haccâc en-Nîsâbü'rî. *Sahih-i Müslim*. Nşr. M. Fuad Abdülbaki. Kahire 1955.
- Süyûtî, Ebu'l-Fadl Celaledin Abdurrahman b. Ebî Bekr. *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*. tlk. Mustafa Dîb el-Bug. Dimaşk: Dâru İbn Kesîr 1987.
- Şâfiî, Muhammed b. İdris. *er-Risâle*. Thk. Muhammed Seyyid Kîlânî. İstanbul: 1985.
- Tahâvî, Ebu Cafer Ahmed b. Muhammed. *Şerhu Müşkili'l-âsâr*. Thk. Şuayb el-Erneût. Beyrut: Müessesetü'-risale 1994.
- Tılib, Abdülhamid es-Seyyid. *Garîbü'l-Kur'ân, Ricâluhû ve menâhicuhû min İbn Abbas ila Ebî Hayyân*. Kuveyt: Vizâretü'l-evkaf ve ş-şuûni'l-İslamiyye 1986.
- Turgut, Ali. *Tefsir Usulü ve Kaynakları*, İstanbul: 1991.
- Ülgen, Emrullah. *Kur'ân'ın Yorumlanmasında İ'râbın Rolü (İ'râbu'l-Kur'ân)*. Ankara: Gece Kitaplığı 2015.
- Yezîdî, Ebû Abdurrahman Abdullah b. Yahyâ b. Mübarek el-Adevi. *Garîbu'l-Kur'ân ve tefsiruhu*. Thk. Muhammed Selim Hac. Beyrut: 1985.
- Zeccâc, Ebû İshak İbrâhim b. es-Seri b. Sehl. *Meâni'l-Kur'an ve i'râbuhu*. Thk. Abdülcelil Abduh Şelebi. Beyrut: 1988.
- Zemahşerî. *el-Keşşâf an hakâiki gavâmidit-Tenzil ve uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl*. tsh. Muhammed Abdüsselam Şahin. 3. Baskı. Beyrut: 2003.
- Zerkeşî, Ebû Abdullah Bedreddîn Muhammed b. Bahadır b. Abdullah. *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*. Thk. Yusuf Abdurrahman Mar'aşlı v.dğr. 2. Baskı. Beyrut: Dâru'l-ma'rife 1994.
- Zeydân, Corci. *Târîhu âdâbi'l-lugati'l-arabiyye*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2005.

